
ПРАВА ДИТИНИ

ВИКЛАД ФАКТІВ № 10

(REV. 1)

**ХАРКІВ
ХАРКІВСЬКА ПРАВОЗАХИСНА ГРУПА
2019**

Третє видання, стереотипне

Ця публікація здійснена
за фінансової підтримки Європейського Союзу.
За зміст публікації відповідає лише
Харківська правозахисна група, і його ні за яких обставин
не можна вважати таким, що відбиває позицію Європейського Союзу

This document has been produced
with the financial assistance of the European Union.
The contents of this document are the sole responsibility of
Kharkiv Human Rights Protection Group and can under no circumstances
be regarded as reflecting the position of the European Union

Права дитини. Виклад фактів № 10 (Rev. 1) / ГО «Харківська правозахисна група». — Харків. 2019. — 48 с.

Серія «Виклад фактів у галузі прав людини» видається Центром прав людини при Відділенні Організації Об'єднаних Націй у Женеві. Вона освітлює питання прав людини, які вивчаються або викликають особливий інтерес.

Публікації цієї серії розповсюджуються безкоштовно в усьому світі. Вони можуть перекладатися на інші мови, окрім офіційних мов Організації Об'єднаних Націй, за умови, що їх зміст не змінюється, що організація, яка передруковує їх, інформує про це Центр людини в Женеві і що цей Центр зазначається як джерело інформації.

Всесвітня конференція з прав людини, вітаючи швидку ратифікацію Конвенції про права дитини великим числом держав ..., настійно закликає до загальної ратифікації цієї Конвенції до 1995 року і її ефективного здійсненню державами-учасницями шляхом вжиття всіх необхідних законодавчих, адміністративних та інших заходів і максимального виділення для цього наявних ресурсів.

Віденська декларація і програма дій¹
(Частина I, пункт 21)

¹ Прийнято Всесвітньою конференцією з прав людини, Відень, 25 червня 1993 (A/CONR157/24 (Частина I), розділ III).

I. ВАЖЛИВИЙ РУБІЖ НА ШЛЯХУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ

Конвенція про права дитини була прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 20 листопада 1989 року².

Ця подія знаменувала собою закінчення розпочатого у 1979 році процесу підготовки до Міжнародного року дитини. У тому ж 1979 році почалося обговорення проекту конвенції, поданого урядом Польщі.

Проблеми дітей обговорювалися міжнародним співтовариством і раніше. Декларації про права дитини приймалися Лігою Націй та Організацією Об'єднаних Націй відповідно у 1924 і 1959 роках. Крім того, у цілому ряді договорів з прав людини і гуманітарного права були закріплені конкретні норми про становище дітей. Разом з тим деякі держави заявляли про необхідність прийняття всеохоплюючої угоди про права дітей, що має обов'язковий характер згідно з нормами міжнародного права.

Зміцненню такої точки зору сприяли повідомлення про вкрай важкі умови життя дітей, про що свідчили висока дитяча смертність, неадекватна охорона здоров'я дітей, відсутність у них належних можливостей для отримання елементарної освіти. Крім того, не меншу тривогу викликала інформація про дітей, що піддавалися зловживанням і експлуатації в формі проституції або небезпечної праці, про дітей, які знаходяться у в'язницях або опинилися в іншій несприятливій екологічній ситуації, і про дітей з числа біженців або жертв збройного конфлікту.

Розробкою Конвенції займалася робоча група, створена Комісією з прав людини Організації Об'єднаних Націй. Хоча ядро редакційної групи складали делеговані урядами особи, в обговореннях брали участь представники органів і спеціалізованих установ Організації Об'єднаних Націй, включаючи Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців (УВКБ), Міжнародну організацію праці (МОП), Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) і Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), а також ряд неурядових організацій. У процесі тривалих обговорень у початковий проект, представлений урядом Польщі, були внесені значні зміни і доповнення.

Одностайне прийняття Конвенції Генеральною Асамблеєю заклало основу для переходу до наступного етапу: її ратифікації державами і ство-

² Текст Конвенції див. у додатку I.

рення комітету з контролю за її виконанням. Менш ніж за рік до вересня 1990 року Конвенцію схвалили в законодавчому порядку 20 держав, що означало її набрання чинності.

У тому ж місяці з ініціативи ЮНІСЕФ та шести держав (Єгипту, Канади, Малі, Мексики, Пакистану та Швеції) у Нью-Йорку відбулася Всесвітня зустріч на вищому рівні в інтересах дітей. Учасники Всесвітньої зустрічі на вищому рівні закликали всі держави ратифікувати Конвенцію. До кінця 1990 року Конвенцію ратифікували 57 держав, що стали таким чином її учасниками. Учасники Всесвітньої конференції з прав людини, що відбулася у Відні у 1993 році, заявили, що їх метою є загальна ратифікація Конвенції до кінця 1995 року. І дійсно, до 31 грудня 1995 року Конвенцію ратифікували вже 185 країн, що є безпрецедентною подією у нормотворчій діяльності в галузі прав людини³.

УНІВЕРСАЛЬНІ ТА ПРОГРЕСИВНІ ПРИНЦИПИ

Конвенція про права дитини має рівне значення для народів у всіх регіонах світу. Хоча в Конвенції встановлені загальні норми, у ній також враховані різні культурні, соціальні, економічні та політичні реалії окремих держав, у результаті чого кожна держава може вибирати свої власні кошти для виконання спільних для всіх норм.

У Конвенції закріплюються чотири загальних принципи. Ці принципи, покликані сприяти тлумаченню всієї сукупності положень Конвенції і, відповідно, визначення правильних напрямків при здійсненні національних програм для їх виконання, викладаються, зокрема, у статтях 2, 3, 6 і 12 Конвенції.

А Не дискримінація (стаття 2): Держави-учасниці мають забезпечувати, щоб усі діти, які знаходяться в межах їх юрисдикції, могли здійснювати свої права. Ніхто з дітей не може бути підданий дискримінації. Дана норма застосовується до кожної дитини *«незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин»*.

Основою основ цього принципу є забезпечення рівності можливостей. Дівчатка повинні мати рівні з хлопчиками можливості. Діти з числа біженців, діти іноземного походження, діти, які належать до корінних народів або меншин, повинні мати такі ж права, якими володіє решта населення. Неповноцінним дітям повинна бути надана однакова з усіма можливість користуватися правом на належний життєвий рівень.

³ Список держав-учасниць за станом на 15 жовтня 1996 року див. у Додатку II.

А Якнайкраще забезпечення інтересів дитини (стаття 3): При прийнятті державною владою рішень, які торкаються дітей, має приділятися першочергова увага якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Цей принцип відноситься до рішень судів, адміністративних і законодавчих органів, а також державних і приватних установ, що займаються питаннями соціального забезпечення. Здійснення зазначеного принципу як одного з основних постулатів Конвенції належить до найважливіших завдань.

А Право на життя, виживання і розвиток (стаття 6): Положення статті про право на життя включають право на виживання і розвиток, яке має забезпечуватися «в максимально можливій мірі». Використовуваний у цьому контексті термін «розвиток» слід тлумачити в широкому сенсі з урахуванням його якісного аспекту: метою зазначеної норми є не тільки підтримання фізичного здоров'я, а й забезпечення психічного, емоційного, розумового, соціального та культурного розвитку.

А Погляди дитини (стаття 12): Дітям має бути надано право вільно висловлювати свої погляди з усіх питань, які їх торкаються, причому поглядам дитини необхідно приділяти належну увагу «відповідно до її віку та зрілості». Цей принцип передбачає наявність у дітей права на заслуховування і серйозне вираховування їхніх поглядів, у тому числі в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, зачіпає їхні інтереси.

Ключові положення Конвенції

- Кожна дитина має невід'ємне право на життя, і держави забезпечують у максимально можливій мірі виживання і здоровий розвиток дитини.
- Кожна дитина з моменту народження має право на ім'я і набуття громадянства.
- Діти не повинні розлучатися зі своїми батьками, за винятком випадків, коли це роблять компетентні органи в інтересах їх благополуччя.
- Держави мають сприяти возз'єднанню сімей, дозволяючи в'їзд у країну або виїзд із неї.
- Батьки несуть основну відповідальність за виховання дитини, однак держави повинні надавати їм відповідну допомогу і розвивати мережу дитячих закладів.
- Держави мають забезпечувати захист дітей від заподіяння їм фізичної або психічної шкоди та відсутність турботи, включаючи сексуальні зловживання чи експлуатацію.
- Держави забезпечують зміну догляду за дітьми без батьків. Процес усиновлення має ретельним чином регулюватися, і мають бути підписані міжнародні угоди, щоб були передбачені гарантії і забезпечена юридична дійсність у тому разі, якщо прийомні батьки припускають вивести дитину з країни, де вона народилася.

- Неповноцінні діти мають право на спеціальне поводження, навчання і турботу.
- Діти мають право на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я. Держави мають забезпечувати охоплення системою охорони здоров'я всіх дітей, приділяючи при цьому першочергову увагу профілактичним заходам, пропаганді медичних знань і скороченню дитячої смертності.
- Початкова освіта має бути безкоштовною і обов'язковою.
- Шкільна дисципліна має підтримуватися за допомогою методів, що ґрунтуються на повазі до людської гідності дитини. Освіта має готувати дитину до життя в душі розуміння, миру та терпимості.
- Діти повинні мати час на відпочинок та ігри й однакові можливості займатися культурною та творчою діяльністю.
- Держави мають захищати дітей від економічної експлуатації та роботи, яка може бути перешкодою в отриманні ними освіти чи завдавати шкоди їхньому здоров'ю та добробуту.
- Держави мають захищати дітей від незаконного зловживання наркотичними засобами та їх залучення до виробництва або торгівлі такими засобами.
- Необхідно докласти всіх зусиль для запобігання викраденням і торгівлі дітьми.

Смертна кара або довічне ув'язнення не призначаються за злочини, вчинені особами, молодшими 18 років.

- Діти повинні утримуватися під вартою окремо від дорослих; вони не повинні піддаватися катуванням або жорстокому і такому, що принижує гідність, поводженню.
- Жодна дитина, яка не досягла 15-річного віку, не повинна брати участі у військових діях; під час збройного конфлікту дітям повинен бути забезпечений спеціальний захист.
- Діти, які належать до національних меншин і корінних народів, повинні вільно користуватися своєю власною культурою, релігією і мовою.
- Дітям, яким було завдано шкоди в результаті поганого поводження, зневаги або тримання під вартою, повинні бути забезпечені відповідним доглядом або професійною підготовкою з метою відновлення їх здоров'я і реабілітації.
- Поводження з дітьми, причетними до порушень кримінального законодавства, має сприяти розвитку в них почуття гідності й значущості та має бути спрямоване на їх реінтеграцію в суспільстві.
- Держави мають широко інформувати про передбачені Конвенцією права як дорослих, так і дітей.

II. ЕФЕКТИВНЕ СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Ряд органів у галузі прав людини сприяють у межах своєї компетенції більш повній повазі прав дитини. Крім Комісії з прав людини, Підкомісії з попередження дискримінації і захисту меншин та її Робочої групи з сучасних форм рабства, яка займається питаннями експлуатації дітей та неправомірного з ними поводження, у галузі захисту прав людини діють такі міжнародні органи:

- Комітет з прав людини;
- Комітет з економічних, соціальних та культурних прав;
- Комітет з ліквідації расової дискримінації;
- Комітет з ліквідації дискримінації стосовно жінок;
- Комітет проти катувань.

Ці п'ять комітетів зазвичай називають договірними органами, оскільки вони були створені з метою спостереження за здійсненням конкретних договорів Організації Об'єднаних Націй у галузі прав людини тими державами, які ратифікували їх або приєдналися до них. Створення відповідно до статті 43 Конвенції Комітету з прав дитини сприяло активізації проведеної цими органами діяльності в інтересах дітей.

КОМІТЕТ З ПРАВ ДИТИНИ

На початку 1991 року було організовано нараду представників держав-учасниць Конвенції про права дитини з метою проведення перших виборів до складу органу зі спостереження за її дотриманням — Комітету з прав дитини. На 10 місць було висунуто близько 40 кандидатів. Вибрані в перший склад Комітету експерти (шестеро жінок і четверо чоловіків) були громадянами Барбадосу, Бразилії, Буркіна-Фасо, Зімбабве, Перу, Португалії, колишнього Радянського Союзу, Філіппін і Швеції. Їхня професійна підготовка охоплювала широке коло галузей, включаючи права людини і міжнародне право, відправлення правосуддя в галузі неповнолітніх, соціальну роботу, медицину, журналістику та функціонування урядових і неурядових структур.

У даний час Комітет з прав людини проводить три сесії на рік, тривалістю чотири тижні кожна. Останній тиждень роботи завжди присвячується підготовці наступної сесії. Комітет обслуговується Центром прав людини Організації Об'єднаних Націй у Женеві.

Відповідно до статті 44 Конвенції держави-учасниці беруть на себе зобов'язання подавати Комітету регулярні доповіді про вжиті ними заходи щодо закріплення визнаних у Конвенції прав та про прогрес, досягнутий ними в здійсненні прав дітей на своїх територіях. Перші доповіді про виконання Конвенції підлягають поданням протягом двох років після ратифікації або приєднання до Конвенції і згодом — через кожні п'ять років. Перші початкові доповіді підлягали поданням у вересні 1992 року. Станом на грудень 1995 року понад 70 держав представили в Комітет свої доповіді.

На своїй першій сесії в жовтні 1991 року Комітет прийняв керівні принципи, які допомагають державам-учасницям готувати і складати свої початкові доповіді¹. Урядам рекомендується готувати свої доповіді відповідно до цих керівних принципів, у яких підкреслюється, що в доповіді мають вказуватися «чинники і труднощі», що впливають на ступінь виконання державою зобов'язань за Конвенцією. Іншими словами, така доповідь має бути орієнтована на представлення відомостей про існуючі проблеми та мати самокритичний характер. Державам пропонується подавати детальну інформацію про «пріоритети ... у галузі здійснення» Конвенції і про «конкретні завдання на майбутнє».

Відповідні нормативні акти та статистичні дані надсилаються разом з доповіддю.

У процесі розробки своїх процедур Комітет приділяв особливу увагу такому важливому питанню, як налагодження *конструктивного діалогу* з представниками урядів. У зв'язку з цим він ясно окреслив своє прагнення налагодити тісну співпрацю з відповідними органами Організації Об'єднаних Націй і спеціалізованими установами, а також іншими компетентними органами, включаючи неурядові організації.

Процедура роботи

Робоча група Комітету проводить засідання до початку кожної її сесії з метою попереднього вивчення отриманих від держав-учасниць доповідей і підготовки дискусій між членами Комітету та представниками тих, хто перепровадив доповіді держав. Крім представлених державами доповідей Робоча група розглядає інформацію, перепроваджену іншими договірними органами з прав людини.

Загальні обговорення та дослідження

У січні 1993 року Комітет увів процедурне нововведення, рекомендувавши Генеральній Асамблеї просити Генерального секретаря підготувати дослідження з питання про захист дітей під час збройних конфліктів. Таке

¹ Див. Додаток III.

прохання було висловлено після одноденного «загального обговорення» даного питання, яке було організовано Комітетом у 1992 році і в якому було запропоновано взяти участь органам Організації Об'єднаних Націй та неурядовим організаціям.

Тематика загальних обговорень, що проводилися згодом, була такою: економічна експлуатація дітей, права дитини в межах сім'ї, права дівчаток і відправлення правосуддя щодо неповнолітніх. Такі тематичні обговорення проводяться приблизно раз на рік і можуть тягти за собою подання прохань про проведення відповідних досліджень, крім того вони можуть служити відправною точкою при тлумаченні статей Конвенції.

Крім того, Комітет черпає інформацію, що надходить від механізмів, створених Комісією з прав людини для вивчення проблем у галузі прав людини в конкретних країнах, або від механізмів, що займаються розглядом конкретних тем, до числа яких відносяться, зокрема, Спеціальний доповідач з питання про катування, Спеціальний доповідач з питання про позасудові страти, страти без належного судового розгляду або довільні страти та Спеціальний доповідач з питання про насильство стосовно жінок. У контексті даної проблематики одним з основних партнерів є Спеціальний доповідач з питання про торгівлю дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії.

Органи та спеціалізовані установи Організації Об'єднаних Націй можуть брати участь у проведених робочою групою обговореннях і надавати необхідну інформацію. Крім того, з урахуванням письмової інформації, що подається відповідними неурядовими організаціями, Комітет нерідко пропонує таким організаціям узяти участь у підготовчих засіданнях, присвячених вивченню перепроваджених державами доповідей.

Остаточні результати проведеного робочою групою обговорення доповіді будь-якої держави-учасниці оформляються у вигляді «переліку питань». Цей перелік, що містить попередню інформацію з питань, які, на думку Комітету, необхідно обговорити в першу чергу, направляється відповідному уряду разом із запрошенням узяти участь у майбутньому пленарному засіданні Комітету, присвяченому розгляду відповідної доповіді. До початку цього засідання уряду рекомендується підготувати письмові відповіді на поставлені питання.

Такий підхід дає урядам можливість краще підготуватися до майбутнього обговорення. У ході обговорень можуть порушуватися проблеми, які знайшли відображення в переліку питань, ось, зокрема, чому Комітет вважає за краще обговорювати доповідь з високопоставленими посадовими особами, наприклад з міністрами або їх заступниками, а не з представниками, які не володіють правом на прийняття рішень.

Дискусії, що проводяться з державами-учасницями, є конкретними й цілеспрямованими та передбачають обговорення досягнутих результатів

і ходу роботи. Хоча в обговореннях, як правило, беруть участь усі члени Комітету, у більшості випадків перебіг дискусії щодо доповіді кожної країни направляють двох членів Комітету, які виступають у ролі «доповідачів».

По завершенні процесу розгляду доповіді Комітет приймає «підсумкові зауваження», у яких підводиться підсумок розгляду доповіді відповідної держави. Підсумкові зауваження підлягають значному поширенню в держави-учасниці та мають служити основою для проведення національних дебатів з питання про шляхи сприяння дотриманню положень Конвенції. Розглядаючи підсумкові зауваження як важливого документа, Комітет очікує від урядів виконання рекомендацій, що містяться в них.

На засіданнях Комітету ведеться запис ходу обговорення. Організація Об'єднаних Націй публікує прес-релізи про хід дискусій і більш докладні короткі звіти про діяльність Комітету. Комітет закликає публікувати у вигляді зведеного документа доповідь держави-учасниці, короткі звіти і підсумкові зауваження щодо кожної країни. Деякі уряди, чії доповіді вже були обговорені, зобов'язалися це зробити.

Метою всього процесу обговорення доповідей держав-учасниць є залучення інтересу громадськості до відповідних проблем. Обговорення, що проводяться в Комітеті, як правило, є відкритими; закритий характер мають лише попереднє обговорення в межах передсесійної робочої групи і процес підготовки підсумкових зауважень Комітету. Аналогічним чином представляється важливим забезпечити відкритий і гласний характер процедури підготовки доповіді на національному рівні; такий підхід Комітет буде тільки вітати.

Процедура подання доповідей має конструктивний характер і спрямована на розвиток міжнародного співробітництва та обміну інформацією. Її метою є позначення проблем та обговорення заходів для їх усунення. Крім того, Комітет може звертатися з проханнями про допомогу в спеціалізовані органи та установи Організації Об'єднаних Націй, включаючи УВКБ, МОП, ЮНІСЕФ, ВООЗ, Організацію Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) та інші компетентні органи.

Невідкладна процедура

У Конвенції відсутня процедура розгляду конкретних скарг, що подається дітьми або їх представниками. Разом з тим Комітет може запитувати «додаткову інформацію, що стосується здійснення ... Конвенції» (пункт 4 статті 44). Така додаткова інформація може бути запитана в урядів, наприклад, у разі виявлення ознак наявності серйозних проблем.

III. ПРАВА ДИТИНИ — У ЖИТТЯ

ЗАГАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

При розробці призначених для держав керівних принципів подання доповідей Комітет з прав дитини приділяв особливу увагу конкретним заходам для втілення в життя принципів і положень Конвенції. Іншими словами, Комітет надавав особливого значення проведенню необхідних *реформ* у дусі Конвенції та розробці *процедур* для постійного спостереження за ходом діяльності в цьому напрямку.

Відповідно до статті 4 Конвенції держави-учасниці зобов'язані вживати всіх необхідних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення Конвенції. Щодо економічних, соціальних та культурних прав вони зобов'язуються вживати *«таких заходів у максимальних рамках наявних у них ресурсів і, у разі необхідності, у рамках міжнародного співробітництва»*.

Початковий етап процесу практичного здійснення полягає в перегляді державою-учасницею свого законодавства і забезпеченні відповідності національних законів положенням Конвенції. У зв'язку з цим необхідно, зокрема, прийняти закони, що забезпечують захист дітей від експлуатації у сфері формального і неформального ринку праці та забезпечити безплатну й обов'язкову початкову освіту.

Для координації стратегій і заходів щодо контролю за здійсненням Конвенції на національному та місцевому рівні можна створювати відповідні механізми, включаючи службу омбудсмена. Важливе значення має процес прийняття політичних рішень. У зв'язку з цим належить визначити: які процедури забезпечують належне врахування дитячої проблематики в усіх відповідних державних структурах, а також у парламенті й місцевих представницьких органах влади та які можливості мають самі діти і їх представники, для того щоб бути заслуханими?

Іншим важливим етапом є збір достовірної та актуальної інформації про становище дітей. Наявність точних даних дозволить зробити більш інформативним і цілеспрямованим процес обговорення засобів правового захисту. З урахуванням вищевикладеного підвищення якості роботи національних статистичних служб може сприяти суттєвому просуванню шляхом здійснення Конвенції.

До числа інших ефективних засобів реалізації закріплених у Конвенції принципів і прав відноситься навчання і підготовка персоналу дитячих установ, нап-

риклад вихователів дошкільних установ і вчителів, дитячих психологів, педіатрів та інших медичних працівників, співробітників поліції та інших правоохоронних органів, соціальних працівників та інших фахівців у цій сфері. Пропаганда Конвенції серед широких верств населення також може сприяти її більш активному втіленню в життя. Крім того, відповідно до статті 42 Конвенції держави-учасниці зобов'язані повідомляти таку інформацію серед дітей і дорослих зрозумілими їм мовами. Крім цього, відповідно до пункту 6 статті 44 має забезпечуватися «широка гласність» доповідям, що подаються державами.

Тепер належить відповісти на такі питання: що слід розуміти під формулюванням, згідно з яким держави мають здійснювати економічні, соціальні та культурні права «в максимальних межах наявних у них ресурсів» (стаття 4), і чи зачіпається в Конвенції проблема фінансових обмежень?

Конвенція визнає, що деякі з найбільш дорогих реформ не можуть бути здійснені відразу. У ній, зокрема, пояснюється, що право на медичне обслуговування (стаття 24) і освіту (стаття 28) може здійснюватися «поступово».

Крім того, у Конвенції чітко позначений обов'язок членів міжнародного співтовариства допомагати іншим державам у вживаних ними зусиллях для захисту прав дітей; при цьому не слід забувати про те, що кожна держава-учасниця завжди має свої власні зобов'язання. Будь-яка держава, незалежно від ступеня її добробуту, зобов'язана вживати в максимальних межах наявних ресурсів заходи щодо здійснення Конвенції при приділенні пріоритетної уваги дітям.

Державам-донорам рекомендується переглянути з урахуванням Конвенції здійснювані ними програми співпраці в інтересах розвитку. У той же самий час країни, що розвиваються, можуть позначити у своїх доповідях про здійснення Конвенції наявні у них потреби в галузі міжнародного співробітництва.

Консультативне обслуговування

Конвенція про права дитини та Комітет з прав дитини надають особливого значення міжнародному співробітництву й допомозі як засобу забезпечення ефективного захисту прав дітей. Стаття 45) уповноважує Комітет перепроводжувати до відповідних установ та органів будь-які доповіді держав-учасниць, у яких вміщені прохання про технічну консультацію чи допомогу або йдеться про потреби в цьому, а також зауваження й пропозиції Комітету. У своїх підсумкових зауваженнях Комітет нерідко пропонує увазі держав-учасниць рекомендації про технічне співробітництво в якості одного з підсумків діалогу в ході обговорення доповіді.

Верховний комісар Організації Об'єднаних Націй з прав людини, повноваження якого передбачають, зокрема, сприяння розширенню міжнародного співробітництва з метою заохочення і захисту прав людини, надає у зв'язку з цим відповідну допомогу і рекомендує урядам позитивно реагувати на представлені Комітетом рекомендації.

ДОДАТКИ

Додаток I КОНВЕНЦІЯ ПРО ПРАВА ДИТИНИ¹

Преамбула

Держави-учасниці цієї Конвенції,

вважаючи, що згідно з принципами, проголошеними в Статуті ООН, визнання властивої людині гідності, рівних і невід'ємних прав усіх членів суспільства є основою забезпечення свободи, справедливості і миру на землі,

беручи до уваги, що народи Об'єднаних Націй підтвердили в Статуті свою віру в основні права людини, у гідність і цінність людської особи та сповнені рішучості сприяти соціальному прогресові і поліпшенню умов життя при більшій свободі,

визнаючи, що Організація Об'єднаних Націй у Загальній декларації прав людини та Міжнародних пактах про права людини проголосила і погодилась з тим, що кожна людина має володіти всіма зазначеними у них правами і свободами без якої б то не було різниці за такими ознаками, як раса, колір шкіри, стать, релігія, політичні або інші переконання, національне або соціальне походження, майновий стан, народження або інші обставини,

нагадуючи, що Організація Об'єднаних Націй у Загальній декларації прав людини проголосила, що діти мають право на особливе піклування і допомогу,

впевнені в тому, що сім'ї як основному осередку суспільства і природному середовищу для зростання і благополуччя всіх її членів і особливо дітей мають бути надані необхідні захист і сприяння, з тим, щоб вона могла повністю покласти на себе зобов'язання в рамках суспільства,

визнаючи, що дитині для повного і гармонійного розвитку її особи необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння,

вважаючи, що дитина має бути повністю підготовлена до самостійного життя в суспільстві та вихована в дусі ідеалів, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй, і особливо в дусі миру, гідності, терпимості, свободи, рівності і солідарності,

¹ Прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї від 20 листопада 1989 року; набрала чинності 2 вересня 1990 року відповідно до статті 49.

беручи до уваги, що необхідність у такому особливому захисті дитини була передбачена в Женевській декларації прав дитини 1924 року і Декларації прав дитини, прийнятій Генеральною Асамблеєю 20 листопада 1959 року, та визнана в Загальній декларації прав людини, у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (зокрема, у статтях 23 і 24), у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (зокрема, у статті 10), а також у статутах і відповідних документах спеціалізованих установ і міжнародних організацій, що займаються питаннями благополуччя дітей,

беручи до уваги, що, як зазначено в Декларації прав дитини, «дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження»,

посилаючись на положення Декларації про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх всиновленні, на національному і міжнародних рівнях, Мінімальних стандартних прав ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») та Декларації про захист жінок і дітей у надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів,

визначаючи, що в усіх країнах є діти, які живуть у виключно тяжких умовах, і що такі діти потребують особливої уваги,

враховуючи належним чином важливість традицій і культурних цінностей кожного народу для захисту і гармонійного розвитку дитини,

визначаючи важливість міжнародного співробітництва для поліпшення умов життя дітей у кожній країні, зокрема в країнах, що розвиваються,

погодилися про нижченаведене:

ЧАСТИНА I

Стаття 1

Для цілей цієї Конвенції дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосованим до даної особи, вона не досягає повноліття раніше.

Стаття 2

1. Держави-учасниці поважають і забезпечують всі права, передбачені цією Конвенцією, за кожною дитиною, яка перебуває в межах їх юрисдикції, без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин.

2. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на підставі статусу, діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, батьків дитини, законних опікунів чи інших членів сім'ї.

Стаття 3

1. В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

2. Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів.

3. Держави-учасниці забезпечують те, щоб установи, служби і органи, відповідальні за піклування про дітей або їх захист, відповідали нормам, встановленим компетентними органами, зокрема в галузі безпеки й охорони здоров'я та з точки зору численності і придатності їх персоналу, а також компетентного нагляду.

Стаття 4

Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення прав, визнаних у цій Конвенції. Щодо економічних, соціальних і культурних прав держави-учасниці вживають таких заходів у максимальних рамках наявних у них ресурсів і при необхідності в рамках міжнародного співробітництва.

Стаття 5

Держави-учасниці поважають відповідальність, права і обов'язки батьків і у відповідних випадках членів розширеної сім'ї чи общини, як передбачено місцевим звичаєм, опікунів чи інших осіб, що за законом відповідають за дитину, належним чином управляти і керувати дитиною щодо здійснення визнаних цією Конвенцією прав і робити це згідно зі здібностями дитини, що розвиваються.

Стаття 6

1. Держави-учасниці визнають, що кожна дитина має невід'ємне право на життя.

2. Держави-учасниці забезпечують у максимально можливій мірі виживання і здоровий розвиток дитини.

Стаття 7

1. Дитина реєструється зразу ж після народження і з моменту народження має право на ім'я і набуття громадянства, а також, наскільки це можливо, право знати своїх батьків і право на їх піклування.

2. Держави-учасниці забезпечують здійснення цих прав згідно з їх національним законодавством та виконання їх зобов'язань за відповідними міжнародними документами у цій галузі, зокрема у випадку, коли б інакше дитина не мала громадянства.

Стаття 8

1. Держави-учасниці зобов'язуються поважати право дитини на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я і сімейні зв'язки, як передбачається законом, не допускаючи протизаконного втручання.

2. Якщо дитина протизаконно позбавляється частини або всіх елементів індивідуальності, держави-учасниці забезпечують їй необхідну допомогу і захист для найшвидшого відновлення її індивідуальності.

Стаття 9

1. Держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням визначають у відповідності із застосуванням законом і процедурами, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини. Таке визначення може бути необхідним у тому чи іншому випадку, наприклад, коли батьки жорстоко поведуться з дитиною або не піклуються про неї, або коли батьки проживають окремо і необхідно прийняти рішення щодо місця проживання дитини.

2. Під час будь-якого розгляду згідно з пунктом 1 цієї статті всім зацікавленим сторонам надається можливість брати участь у розгляді та викладати свою точку зору.

3. Держави-учасниці поважають право дитини, яка розлучається з одним чи обома батьками, підтримувати на регулярній основі особисті відносини і прями контакти з обома батьками, за винятком випадків, коли це суперечить інтересам дитини.

4. У тих випадках, коли таке розлучення впливає з якого-небудь рішення, прийнятого державою-учасницею, наприклад при арешті, тюремному ув'язненні, висилці, депортації чи смерті (включаючи смерть, що наступила

через будь-яку причину під час перебування даної особи у віданні держави одного чи обох батьків або дитини, така держава-учасниця надає батькам, дитині чи, якщо це необхідно, іншому члену сім'ї на їх прохання необхідну інформацію щодо місцеперебування відсутнього члена (членів) сім'ї, якщо надання цієї інформації не завдає шкоди добробуту дитини. Держави-учасниці надалі забезпечують, щоб подання такого прохання само по собі не призводило до несприятливих наслідків для відповідної особи (осіб).

Стаття 10

1. Відповідно до зобов'язання держав-учасниць за пунктом 1 статті 9 заява дитини чи її батьків на в'їзд у державу-учасницю або виїзд із неї з метою возз'єднання сім'ї повинна розглядатися державами-учасницями позитивним, гуманним і оперативним чином. Держави-учасниці надалі забезпечують, щоб подання такого прохання не призводило до несприятливих наслідків для заявників та членів їх сім'ї.

2. Дитина, батьки якої проживають у різних державах, має право підтримувати на регулярній основі, за виключенням особливих обставин, особисті відносини і прямі контакти з обома батьками. З цією метою і відповідно до зобов'язання держав-учасниць за пунктом 2 статті 9 держави-учасниці поважають право дитини та її батьків залишати будь-яку країну, включаючи власну, і повертатися у свою країну. Щодо права залишати будь-яку країну діють лише такі обмеження, які встановлені законом і необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моралі населення або прав і свобод інших осіб, і сумісні з визнаними в цій Конвенції іншими правами.

Стаття 11

1. Держави-учасниці вживають заходів для боротьби з незаконним переміщенням і неповерненням дітей із-за кордону.

2. З цією метою держави-учасниці сприяють укладанню двосторонніх або багатосторонніх угод чи приєднуються до діючих угод.

Стаття 12

1. Держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю.

2. З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається

ся дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.

Стаття 13

1. Дитина має право вільно висловлювати свої думки; це право включає свободу шукати, одержувати і передавати інформацію й ідеї будь-якого роду незалежно від кордонів в усній, письмовій чи за допомогою інших засобів на вибір дитини.

2. Здійснення цього права може зазнавати деяких обмежень, проте ними можуть бути лише ті обмеження, які передбачені законом і необхідні:

- а) для поваги прав і репутації інших осіб або
- б) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я або моралі населення.

Стаття 14

1. Держави-учасниці поважають право дитини на свободу думки, совісті і релігії.

2. Держави-учасниці поважають права й обов'язки батьків та у відповідних випадках законних опікунів керувати дитиною в здійсненні її права методом, що відповідає здібностям дитини, які розвиваються.

3. Свобода дотримуватися своєї релігії або віри може зазнавати лише таких обмежень, які встановлені законом і необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку, моралі і здоров'я населення або захисту основних прав і свобод інших осіб.

Стаття 15

1. Держави-учасниці визнають право дитини на свободу асоціації і свободу мирних зборів.

2. Щодо здійснення даного права не можуть застосовуватися будь-які обмеження, крім тих, які застосовуються у відповідності з законом і необхідні в демократичному суспільстві в інтересах державної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моралі населення або захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 16

1. Жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте і сімейне життя, недоторкан-

ність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність.

2. Дитина має право на захист закону від такого втручання або посягання.

Стаття 17

Держави-учасниці визнають важливу роль засобів масової інформації і забезпечують, щоб дитина мала доступ до інформації і матеріалів із різних національних і міжнародних джерел, особливо до таких інформації і матеріалів, які спрямовані на сприяння соціальному, духовному і моральному благополуччю, а також здоровому фізичному і психічному розвитку дитини. З цією метою держави-учасниці:

- a) заохочують засоби масової інформації до розповсюдження інформації і матеріалів, корисних для дитини в соціальному і культурному відношеннях, та в дусі статті 29;
- b) заохочують міжнародне співробітництво в галузі підготовки, обміну і розповсюдження такої інформації і матеріалів із різних культурних, національних і міжнародних джерел;
- c) заохочують видання і розповсюдження дитячої літератури;
- d) заохочують засоби масової інформації до приділення особливої уваги мовним потребам дитини, яка належить до якої-небудь групи меншостей або корінного населення;
- e) заохочують розробку належних принципів захисту дитини від інформації і матеріалів, що завдають шкоди її благополуччю, враховуючи положення статей 13 і 18.

Стаття 18

1. Держави-учасниці докладають всіх можливих зусиль до того, щоб забезпечити визнання принципу загальної й однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. Батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування.

2. З метою гарантування і сприяння здійсненню прав, викладених у цій Конвенції, держави-учасниці надають батькам і законним опікунам належну допомогу у виконанні ними обов'язків по вихованню дітей та забезпечують розвиток мережі дитячих установ.

3. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення того, щоб діти, батьки яких працюють, мали право користуватися призначеними для них службами й установами по догляду за дітьми.

Стаття 19

1. Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного і психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину.

2. Такі заходи захисту у випадках необхідності включають ефективні процедури для розробки соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування і наступних заходів у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною, зазначеними вище, а також у випадку необхідності початку судової процедури.

Стаття 20

1. Дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надається державою.

2. Держави-учасниці у відповідності зі своїми національними законами забезпечують зміну догляду за дитиною.

3. Такий догляд може включати, зокрема, передачу на виховання («кафала», за ісламським правом), всиновлення або при необхідності направлення у відповідні установи по догляду за дітьми. Під час розгляду варіантів зміни необхідно належним чином враховувати бажаність наступництва виховання дитини та її етнічне походження, релігійну і культурну належність і рідну мову.

Стаття 21

Держави-учасниці, які визнають і (чи дозволяють існування системи всиновлення, забезпечують, щоб найкращі інтереси дитини враховувалися в першочерговому порядку, і вони:

- а) забезпечують, щоб всиновлення дитини дозволялось лише компетентною владою, яка визначає згідно з застосуванням законом і процедурами та на підставі всієї інформації, що має відношення до справи і достовірна, що всиновлення припустимо з огляду на статус дитини щодо батьків, родичів і законних опікунів і що, якщо потрібно, зацікавлені особи дали свою усвідомлену згоду на всиновлення на підставі такої консультації, яка може бути необхідною;

- b) визначають, що всиновлення в іншій країні може розглядатися як альтернативний спосіб догляду за дитиною, якщо дитина не може бути передана на виховання або в сім'ю, яка могла б забезпечити її виховання або всиновлення, і якщо забезпечення якогось придатного догляду в країні походження дитини є неможливим;
- c) забезпечують, щоб у випадку всиновлення дитини в іншій країні застосовувалися такі ж гарантії і норми, які застосовуються щодо всиновлення всередині країни;
- d) вживають всіх необхідних заходів з метою забезпечення того, щоб у випадку всиновлення в іншій країні влаштування дитини не призводило до одержання невиправданих фінансових вигод, пов'язаних з цією особою;
- e) сприяють у необхідних випадках досягненню цілей цієї статті шляхом укладання двосторонніх і багатосторонніх домовленостей або угод та намагаються на цій підставі забезпечити, щоб влаштування дитини в іншій країні здійснювалося компетентною владою чи органами.

Стаття 22

1. Держави-учасниці вживають необхідних заходів, з тим, щоб забезпечити дитині, яка бажає одержати статус біженця або такій, що вважається біженцем, відповідно до застосовуваних міжнародним або внутрішнім правом процедур як такої, що супроводжується, так і такої, що не супроводжується її батьками або будь-якою іншою особою, належний захист і гуманітарну допомогу в користуванні застосовуваними правами, викладеними в цій Конвенції та інших міжнародних документах з прав людини або гуманітарних документах, учасницями яких є зазначені держави.

2. З цією метою держави-учасниці сприяють у випадках, коли вони вважають це за необхідне, будь-яким зусиллям Організації Об'єднаних Націй та інших компетентних міжурядових або неурядових організацій по захисту такої дитини і наданню їй допомоги у пошуку батьків чи інших членів сім'ї будь-якої дитини-біженця, з тим, щоб одержати інформацію, необхідну для її возз'єднання зі своєю сім'єю. В тих випадках, коли батьки або інші члени сім'ї не можуть бути знайдені, цій дитині надається такий же захист, як і будь-якій іншій дитині, через якісь причини тимчасово або постійно позбавленій сімейного оточення, як це передбачено в цій Конвенції.

Стаття 23

1. Держави-учасниці визнають, що неповноцінна в розумовому або фізичному відношенні дитина має вести повноцінне і достойне життя в умовах,

які забезпечують її гідність, сприяють почуттю впевненості в особі і полегшують її активну участь у житті суспільства.

2. Держави-учасниці визнають право неповноцінної дитини на особливе піклування, заохочують і забезпечують надання за умови наявності ресурсів дитині, яка має на це право, та відповідальним за турботу про неї допомогу, щодо якої подано прохання і яка відповідає стану дитини та становищу її батьків або інших осіб, що забезпечують турботу про дитину.

3. На визнання особливих потреб неповноцінної дитини допомога згідно з пунктом 2 цієї статті надається при можливості безкоштовно з урахуванням фінансових ресурсів батьків або інших осіб, що забезпечують турботу про дитину, та має на меті забезпечення неповноцінній дитині ефективного доступу до послуг у галузі освіти, професійної підготовки, медичного обслуговування, відновлення здоров'я, підготовки до трудової діяльності і доступу до засобів відпочинку таким чином, який призводить до найбільш повного по можливості втягнення дитини в соціальне життя і досягнення розвитку її особи, включаючи культурний і духовний.

4. Держави-учасниці сприяють у дусі міжнародного співробітництва обміну відповідною інформацією в галузі профілактичної охорони здоров'я, медичного, психологічного і функціонального лікування неповноцінних дітей, включаючи розповсюдження інформації про методи реабілітації, загальноосвітньої і професійної підготовки, а також доступу до цієї інформації, з тим, щоб дозволити державам-учасницям поліпшити свої можливості і знання та розширити свій досвід у цій галузі. В цьому зв'язку особлива увага має приділятися потребам країн, що розвиваються.

Стаття 24

1. Держави-учасниці визнають право дитини на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я і засобами лікування хвороб та відновлення здоров'я.

2. Держави-учасниці домагаються повного здійснення цього права, зокрема вживають заходів для:

- a) зниження рівня смертності немовлят і дитячої смертності;
- b) забезпечення надання необхідної медичної допомоги і охорони здоров'я всіх дітей з приділенням першочергової уваги розвитку первинної медично-санітарної допомоги;
- c) боротьба з хворобами і недоїданням, у тому числі в рамках первинної медико-санітарної допомоги, шляхом поряд з іншим застосування легкодоступної технології та надання достатньо поживного продовольства і чистої питної води, беручи до уваги небезпеку і ризик забруднення навколишнього середовища;

- d) надання матерям належних послуг по охороні здоров'я у допологовий і післяпологовий період;
- e) забезпечення обізнаності всіх прошарків суспільства, зокрема батьків і дітей, щодо здоров'я і харчування дітей, переваги грудного годування, гігієни, санітарії середовища перебування дитини і запобігання нещасним випадкам, а також їх доступу до освіти та їх підтримки у використанні цих знань;
- i) розвитку просвітницької роботи і послуг у галузі профілактичної практики, що негативно впливає на здоров'я дітей.

4. Держави-учасниці зобов'язуються заохочувати міжнародне співробітництво і розвивати його з метою поступового досягнення повного здійснення права, яке визнається в цій статті. В цьому зв'язку особлива увага має приділятися потребам країн, що розвиваються.

Стаття 25

Держави-учасниці визнають право дитини, яка віддана компетентними органами на піклування з метою догляду за нею, її захисту або фізичного чи психічного лікування, на періодичну оцінку лікування, що надається дитині, та всіх інших умов, пов'язаних з таким піклуванням.

Стаття 26

1. Держави-учасниці визнають за кожною дитиною право користуватися благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування, і вживають необхідних заходів для досягнення повного здійснення цього права згідно з їх національним законодавством.

2. Ці блага в міру необхідності надаються з урахуванням наявних ресурсів і можливостей дитини та осіб, які несуть відповідальність за утримання дитини, а також будь-яких міркувань, пов'язаних з одержанням благ дитиною чи від її імені.

Стаття 27

1. Держави-учасниці визнають право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини.

2. Батько (-ки) або інші особи, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини.

3. Держави-учасниці у відповідності з національними умовами і в межах своїх можливостей вживають необхідних заходів для надання допомоги

батькам та іншим особам, які виховують дітей, у здійсненні цього права і у випадку необхідності надають матеріальну допомогу і підтримують програми, особливо щодо забезпечення дитини харчуванням, одягом і житлом.

4. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення відновлення утримання дитини батьками або іншими особами, які відповідають за дитину як всередині держави-учасниці, так і за кордоном. Зокрема, якщо особа, яка несе фінансову відповідальність за дитину, і дитина проживають у різних державах, держави-учасниці сприяють приєднанню до міжнародних угод або укладанню таких угод, а також досягненню інших відповідних домовленостей.

Стаття 28

1. Держави-учасниці визнають право дитини на освіту, і з метою поступового досягнення здійснення цього права на підставі рівних можливостей вони, зокрема:

- a) вводять безплатну й обов'язкову початкову освіту;
- b) заохочують розвиток різних форм середньої освіти, як загальної, так і професійної, забезпечують її доступність для всіх дітей та вживають таких заходів, як введення безплатної освіти і надання у випадку необхідності фінансової допомоги;
- c) забезпечують доступність вищої освіти для всіх на підставі здібностей кожного за допомогою всіх необхідних засобів;
- d) забезпечують доступність інформації і матеріалів у галузі освіти і професійної підготовки для всіх дітей;
- e) вживають заходів для сприяння регулярному відвіданню шкіл і зниженню кількості учнів, які залишили школу.

2. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення того, щоб шкільна дисципліна підтримувалася з допомогою методів, які відображають повагу людської гідності дитини, та у відповідності з цією Конвенцією.

3. Держави-учасниці заохочують і розвивають міжнародне співробітництво з питань, що стосуються освіти, зокрема з метою сприяння ліквідації невігластва і неписьменності в усьому світі та полегшення доступу до науково-технічних знань і сучасних методів навчання. В цьому зв'язку особлива увага має приділятися потребам країн, що розвиваються.

Стаття 29

1. Держави-учасниці погоджуються щодо того, що освіта дитини має бути спрямована на:

- a) розвиток особи, талантів, розумових і фізичних здібностей дитини в найповнішому обсязі;
- b) виховання поваги до прав людини та основних свобод, а також принципів, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй;
- c) виховання поваги до батьків дитини, її культурної самобутності, мови і національних цінностей країни, у якій дитина проживає, країни її походження та до цивілізації, відмінних від її власної;
- d) підготовка дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості, рівноправності чоловіків і жінок та дружби між усіма народами, етнічними, національними і релігійними групами, а також особами з корінного населення;
- e) виховання поваги до навколишньої природи.

2. Ніяка частина цієї статті або статті 22 не тлумачиться як така, що обмежує свободу окремих осіб і органів створювати учбові заклади і керувати ними за умови постійного додержання принципів, викладених у пункті 1 цієї статті, та виконання вимоги того, що освіта, яка дається в таких учбових закладах, відповідає мінімальним нормам, що можуть бути встановлені державою.

Стаття 30

У таких державах, де існують етнічні, релігійні або мовні меншості чи особи з числа корінного населення, дитині, яка належить до таких меншостей чи корінного населення, не може бути відмовлено в праві спільно з іншими членами її групи користуватися своєю культурою, сповідати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою.

Стаття 31

1. Держави-учасниці визнають право дитини на відпочинок і дозвілля, право брати участь в іграх і розважальних заходах, що відповідають її віку, та вільно брати участь у культурному житті і займатися мистецтвом.

2. Держави-учасниці поважають і заохочують право дитини на всебічну участь у культурному і творчому житті та сприяють наданню їй відповідних і рівних можливостей для культурної і творчої діяльності, дозвілля і відпочинку.

Стаття 32

1. Держави-учасниці визнають право дитини на захист від економічної експлуатації і від виконання будь-якої роботи, яка може являти небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в одержанні нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному і соціальному розвитку.

2. Держави-учасниці приймають законодавчі, адміністративні і соціальні заходи, а також заходи в галузі освіти, з тим, щоб забезпечити здійснення цієї статті. З цією метою, керуючись відповідними положеннями інших міжнародних документів, держави-учасниці, зокрема:

- a) встановлюють мінімальний вік для прийому на роботу;
- b) визначають необхідні вимоги щодо тривалості робочого дня й умови праці;
- c) передбачають відповідні види покарань або інші санкції для забезпечення ефективного здійснення цієї статті.

Стаття 33

Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів, включаючи законодавчі, адміністративні і соціальні, а також заходи в галузі освіти, з тим, щоб захистити дітей від незаконного зловживання наркотичними засобами і психотропними речовинами, як вони визначені у відповідних міжнародних договорах, та не допускати використання дітей у протизаконному виробництві таких речовин і торгівлі ними.

Стаття 34

Держави-учасниці зобов'язуються захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації і сексуальних розбещень. З цією метою держави-учасниці, зокрема, вживають на національному, двосторонньому і багатосторонньому рівнях всіх необхідних заходів для запобігання:

- a) схиланню або примушуванню дитини до будь-якої незаконної сексуальної діяльності;
- b) використанню з метою експлуатації дітей у проституції або в іншій незаконній сексуальній практиці;
- c) використанню з метою експлуатації дітей у порнографії і порнографічних матеріалах.

Стаття 35

Держави-учасниці вживають на національному, двосторонньому і багатосторонньому рівнях всіх необхідних заходів для відвернення викрадень дітей, торгівлі дітьми чи їх контрабанди у будь-яких цілях і будь-якій формі.

Стаття 36

Держави-учасниці захищають дитину від усіх форм експлуатації, що завдають шкоди будь-якому аспекту добробуту дитини.

Стаття 37

Держави-учасниці забезпечують, щоб:

- a) жодна дитина не піддавалась катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поведження чи покарання. Ні смертна кара, ні довічне тюремне ув'язнення, які не передбачають можливості звільнення, не призначаються за злочини, вчинені особами, молодшими 18 років;
- b) жодна дитина не була позбавлена свободи незаконним або свавільним чином. Арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюються згідно з законом та використовуються лише як крайній захід і протягом якомога більш коротшого відповідного періоду часу;
- c) жодна позбавлена свободи дитина, користується гуманними поведженням і повагою невід'ємної гідності її особи з урахуванням потреб осіб її віку. Зокрема, жодна позбавлена свободи дитина має бути відокремлена від дорослих, якщо тільки не вважається, що в найкращих інтересах дитини цього не слід робити, та мати право підтримувати зв'язок із своєю сім'єю шляхом листування і побачень, за винятком особливих обставин;
- d) жодна позбавлена свободи дитина мала право на негайний доступ до правової та іншої відповідної допомоги, а також право оспорювати законність позбавлення її свободи перед судом чи іншим компетентним, незалежним і безстороннім органом та право на невідкладне прийняття ними рішень щодо будь-якої такої процесуальної дії.

Стаття 38

1. Держави-учасниці зобов'язуються поважати норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до них у випадку збройних конфліктів і мають відношення до дітей, та забезпечувати їх додержання.

2. Держави-учасниці вживають всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб особи, які не досягли 15-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях.

3. Держави-учасниці утримуються від призову будь-якої особи, яка не досягла 15-річного віку, на службу у свої збройні сили. При вербуванні з числа осіб, які досягли 15-річного віку, але яким ще не виповнилося 18 років, держави-учасниці прагнуть віддавати перевагу особам більш старшого віку.

4. Згідно з своїми зобов'язаннями за міжнародним гуманітарним правом, пов'язаним із захистом цивільного населення під час збройних конфліктів, держави-учасниці зобов'язуються вживати всіх можливих заходів

з метою забезпечення захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт, та догляду за ними.

Стаття 39

Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для сприяння фізичному і психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою: будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини.

Стаття 40

1. Держави-учасниці визнають право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поводження, що сприяє розвитку у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини і бажаність сприяння її реінтеграції і виконання нею корисної ролі в суспільстві.

2. З цією метою і беручи до уваги відповідні положення міжнародних документів, держави-учасниці, зокрема, забезпечують, щоб:

- a) жодна дитина не вважалася порушником кримінального законодавства, не звинувачувалася і не визнавалася винною в його порушенні через дію чи бездіяльність, які не були заборонені національним і міжнародним правом на час їх здійснення;
- b) кожна дитина, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство чи звинувачується в його порушенні, мала принаймні такі гарантії:
 - I) презумпцію невинності, поки її вина не буде доказана згідно з законом;
 - II) негайне і безпосереднє інформування її про звинувачення проти неї й у випадку необхідності через її батьків чи законних опікунів та одержання правової й іншої необхідної допомоги при підготовці і здійсненні свого захисту;
 - III) невідкладне прийняття рішення з розглядуваного питання компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом у ході справедливого слухання згідно з законом у присутності адвоката чи іншої відповідної особи, і, якщо це не вважається таким, що суперечить найкращим інтересам дитини, зокрема, з урахуванням її віку чи становища її батьків або законних опікунів;

- IV) свобода від примусу щодо поданих свідчень чи визнання вини; вивчення свідчень свідків звинувачення або самостійно, або за допомогою інших осіб та забезпечення рівноправної участі свідків захисту і вивчення їх свідчень;
- V) якщо вважається, що дитина порушила кримінальне законодавство, повторний розгляд вищим компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом згідно з законом відповідного рішення і будь-яких вжитих у цьому зв'язку заходів;
- VI) безкоштовна допомога перекладача, якщо дитина не розуміє використовуваної мови чи не розмовляє нею;
- VII) повна повага її особистого життя на всіх стадіях розгляду.

3. Держави-учасниці прагнуть сприяти встановленню законів, процедур, органів і установ, що мають безпосереднє відношення до дітей, які, як вважається, порушили кримінальне законодавство, звинувачуються чи визнаються винними в його порушенні, і зокрема:

- a) встановленню мінімального віку, нижче якого діти вважаються нездатними порушити кримінальне законодавство;
- b) у випадку необхідності і бажаності вжиттю заходів щодо поведження з такими дітьми без використання судового розгляду за умов повного додержання прав людини і правових гарантій.

4. Необхідна наявність таких різних заходів, як догляд, положення про опіку і нагляд, консультативні послуги, призначення іспитового строку виховання, програми навчання і професійної підготовки та інші форми догляду, що змінюють догляд в установах, з метою забезпечення такого поведження з дитиною, яке відповідало б її добробуту, а також її становищу і характеру злочину.

Стаття 41

Ніщо в цій Конвенції не торкається будь-яких положень, які в більшій мірі сприяють здійсненню прав дитини і можуть міститися:

- a) у законі держави-учасниці або
- b) у нормах міжнародного права, діючих щодо даної держави.

ЧАСТИНА II

Стаття 42

Держави-учасниці зобов'язуються, використовуючи належні і дійові засоби, широко інформувати про принципи і положення Конвенції як дорослих, так і дітей.

Стаття 43

1. З метою розгляду прогресу, досягнутого державами-учасницями щодо виконання зобов'язань, взятих згідно з цією Конвенцією, засновується Комітет по правах дитини, який здійснює функції, передбачені нижче.

2. Комітет складається з десяти експертів, що відзначаються високими моральними якостями і визнаною компетентністю в галузі, охоплюваній цією Конвенцією. Члени Комітету обираються державами-учасницями з числа своїх громадян і виступають в особистій якості, при цьому приділяється увага справедливому географічному розподілу, а також головним правовим системам.

3. Члени Комітету обираються таємним голосуванням із числа внесених до списку осіб, висунутих державами-учасницями. Кожна держава-учасниця може висувати одну особу з числа своїх громадян.

4. Первісні вибори в Комітет проводяться не пізніше, ніж через шість місяців з дня набрання чинності цією Конвенцією, а надалі раз на два роки. Принаймні за чотири місяці до дня кожних виборів Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй звертається до держав-учасниць з листом, пропонуючи їм подати свої кандидатури протягом двох місяців. Потім Генеральний секретар складає в алфавітному порядку список всіх висунутих таким чином осіб із зазначенням держав-учасниць, які висунули цих осіб, та представляє цей список державам-учасницям цієї Конвенції.

5. Вибори проводяться на нарадах держав-учасниць, що складаються Генеральним секретарем у центральних установах Організації Об'єднаних Націй. На цих нарадах, на яких дві третини держав-учасниць складають кворум, обраними до складу Комітету є ті кандидати, які дістали найбільшу кількість голосів і абсолютну більшість голосів представників держав-учасниць, що присутні і беруть участь у голосуванні.

6. Члени Комітету обираються на чотирирічний строк. Вони мають право бути переобраними у випадку повторного висунення їх кандидатур. Строк повноважень п'яти членів, обраних на перших виборах, минає в кінці дворічного періоду; негайно після перших виборів імена цих п'яти членів визнаються жеребом голови наради.

7. У випадку смерті або відставки якого-небудь члена Комітету, або якщо він чи вона з якоїсь іншої причини не може більше виконувати обов'язки члена Комітету, держава-учасниця, що висунула даного члена Комітету, призначає іншого експерта з числа своїх громадян на строк, що залишився, за умови схвалення Комітетом.

8. Комітет встановлює власні правила процедури.

9. Комітет обирає своїх службових осіб на дворічний строк.

10. Сесії Комітету, як правило, проводяться в центральних установах Організації Об'єднаних Націй або в будь-якому іншому місці, визначеному Комітетом. Комітет, як правило, проводить сесії щорічно. Тривалість сесії Комітету визначається і при необхідності переглядається на нарадах держав-учасниць цієї Конвенції за умови схвалення Генеральною Асамблеєю.

11. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй надає необхідні персонал і матеріальні засоби для ефективного здійснення Комітетом своїх функцій у відповідності з цією Конвенцією.

12. Члени Комітету, заснованого у відповідності з цією Конвенцією, одержують схвалювану Генеральною Асамблеєю винагороду з коштів Організації Об'єднаних Націй у порядку і на умовах, встановлених Генеральною Асамблеєю.

Стаття 44

1. Держави-учасниці зобов'язуються подавати Комітету через Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй доповіді про вжиті ними заходи по закріпленню визнаних у Конвенції прав та прогрес, досягнутий у здійсненні цих прав:

- a) протягом двох років після набрання чинності цією Конвенцією для відповідної держави-учасниці;
- b) надалі через кожні п'ять років.

2. У доповідях, які подаються у відповідності з цією статтею, зазначаються фактори і труднощі, якщо такі є, що впливають на ступінь виконання зобов'язань за цією інформацією. Доповіді містять також достатню інформацію з тим, щоб забезпечити Комітету повне розуміння дії Конвенції у даній країні.

3. Державі-учасниці, яка подала Комітету всебічну первинну інформацію, немає необхідності повторювати у наступних доповідях, що подаються у відповідності з пунктом 1 (b) цієї статті, раніше викладену основну інформацію.

4. Комітет може запитувати у держав-учасниць додаткову інформацію.

5. Доповіді про діяльність Комітету раз на два роки подаються Генеральній Асамблеї через Економічну і соціальну раду.

6. Держави-учасниці забезпечують широку гласність своїм доповідям у власних країнах.

Стаття 45

З метою сприяння ефективному здійсненню Конвенції та заохочення міжнародного співробітництва в галузі, охоплюваній цією Конвенцією:

- а) спеціалізовані установи, Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй та інші органи Організації Об'єднаних Націй мають право бути представленими при розгляді питань про здійснення таких положень цієї Конвенції, які входять до сфери їх повноважень. Комітет може запропонувати спеціалізованим установам, Дитячому фонду Організації Об'єднаних Націй та іншим компетентним органам, коли він вважає це за доцільне, подавати висновки експертів щодо здійснення Конвенції у тих галузях, які входять до сфери їх відповідних повноважень. Комітет може запропонувати спеціалізованим установам, Дитячому фонду Організації Об'єднаних Націй та іншим органам Організації Об'єднаних Націй подавати доповіді про здійснення Конвенції у галузях, що входять до сфери їх діяльності;
- б) Комітет направляє, коли він вважає за доцільне, у спеціалізовані установи, Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй та інші компетентні органи будь-які доповіді держав-учасниць, у яких містяться прохання про технічну консультацію чи допомогу або зазначається про потреби в цьому, а також зауваження і пропозиції Комітету, якщо такі є, щодо таких прохань чи зауважень;
- в) Комітет може рекомендувати Генеральній Асамблеї запропонувати Генеральному секретарю провести від її імені дослідження з питань, що стосуються прав дитини;
- г) Комітет може вносити пропозиції і рекомендації загального характеру, засновані на інформації, одержаній у відповідності зі статтями 44 і 45 цієї Конвенції. Такі пропозиції і рекомендації загального характеру направляються будь-якій зацікавленій державі-учасниці і повідомляються Генеральній Асамблеї поряд із зауваженнями держав-учасниць, якщо такі є.

ЧАСТИНА III

Стаття 46

Ця Конвенція відкрита для підписання всіма державами.

Стаття 47

Ця Конвенція підлягає ратифікації. Ратифікаційні грамоти здаються на зберігання Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 48

Ця Конвенція відкрита для приєднання до неї будь-якої держави. Документи про приєднання здаються на зберігання Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 49

1. Ця Конвенція набирає чинності на тридцятий день після здачі на зберігання Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй двадцятої ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.

2. Для кожної держави, яка ратифікує цю Конвенцію або приєднується до неї після здачі на зберігання двадцятої ратифікаційної грамоти або документа про приєднання, ця Конвенція набирає чинності на тридцятий день після здачі такою державою на зберігання її ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.

Стаття 50

1. Будь-яка держава-учасниця може запропонувати поправку і подати її Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй. Генеральний секретар потім направляє запропоновану поправку державам-учасникам з проханням повідомити йому, чи висловлюються вони за скликання конференції держав-учасниць з метою розгляду цих пропозицій і проведення по ним голосування. Якщо протягом чотирьох місяців, починаючи з дати такого повідомлення, принаймні третина держав-учасниць висловиться за таку конференцію, Генеральний секретар скликає цю конференцію під егідою Організації Об'єднаних Націй. Будь-яка поправка, прийнята більшістю держав-учасниць, присутніх і голосуючих на цій конференції, подається Генеральній Асамблеї на її затвердження.

2. Поправка, прийнята згідно з пунктом 1 цієї статті, набирає чинності після затвердження її Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй та прийняття її більшістю у дві третини держав-учасниць.

3. Коли поправка набирає чинності, вона стає обов'язковою для тих держав-учасниць, які її прийняли, а для інших держав-учасниць залишаються обов'язковими положення цієї Конвенції і будь-які попередні поправки.

Стаття 51

1. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй отримує і розсилає всім державам текст застережень, зроблених державами у момент ратифікації або приєднання.

2. Застереження, не сумісні з цілями і завданнями цієї Конвенції, не допускаються.

3. Застереження можуть бути зняті у будь-який час шляхом відповідного повідомлення, направленою Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй, який потім повідомляє про це всі держави. Таке повідомлення набирає чинності з дня отримання Генеральним секретарем.

Стаття 52

Будь-яка держава-учасниця може денонсувати цю Конвенцію шляхом письмового повідомлення Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй. Денонсація набирає чинності через рік після отримання повідомлення Генеральним секретарем.

Стаття 53

Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй призначається депозитарієм цієї Конвенції.

Стаття 54

Оригінал цієї Конвенції, англійський, арабський, іспанський, китайський, російський і французький тексти якої є рівно автентичними, здається на зберігання Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй.

Док. ООН A/RES/44/25

Додаток II
ДЕРЖАВИ, ЯКІ РАТИФІКУВАЛИ КОНВЕНЦІЮ
ПРО ПРАВА ДИТИНИ
АБО ПРИЄДНАЛИСЯ ДО НЕЇ ЗА СТАНОМ
НА 15 ЖОВТНЯ 1996 (187)

Держава Дата підписання Дата отримання ратифікаційної грамоти/
документа про приєднання Дата набрання чинності

Держава	Дата підписання	Дата отримання ратифікаційної грамоти/документа про приєднання	Дата набрання чинності
Афганістан	27 вересня 1990	28 березня 1994	27 квітня 1994
Албанія	26 січня 1990	27 лютого 1992	28 березня 1992
Алжир	26 січня 1990	16 квітня 1993	16 травня 1993
Андорра	2 жовтня 1995	2 січня 1996	1 лютого 1996
Ангола	14 лютого 1990	5 грудня 1990	4 січня 1991
Антигуа і Барбуда	12 березня 1991	5 жовтня 1993	4 листопада 1993
Аргентина	29 червня 1990	4 грудня 1990	3 січня 1991
Австралія	22 серпня 1990	17 грудня 1990	16 січня 1991
Австрія	26 січня 1990	6 серпня 1992	5 вересня 1992
Азербайджан	13 серпня 1992 а/	12 вересня 1992	
Багамські Острови	30 жовтня 1990	20 лютого 1991	22 березня 1991
Бахрейн	13 лютого 1992 а/	14 березня 1992	
Бангладеш	26 січня 1990	3 серпня 1990	2 вересня 1990
Барбадос	19 квітня 1990	9 жовтня 1990	8 листопада 1990
Білорусь	26 січня 1990	1 жовтня 1990	31 жовтня 1990
Бельгія	26 січня 1990	16 грудня 1991	15 січня 1992
Беліз	2 березня 1990	2 травня 1990	2 вересня 1990
Бенін	25 квітня 1990	3 серпня 1990	2 вересня 1990
Бутан	4 червня 1990	1 серпня 1990	2 вересня 1990
Болівія	8 березня 1990	26 червня 1990	2 вересня 1990
Боснія і Герцеговина*	6 березня 1992		
Ботсвана	14 березня 1995 а/	13 квітня 1995	
Бразилія	26 січня 1990	24 вересня 1990	24 жовтня 1990
Бруней-Даруссалам	27 грудня 1995 а/	26 січня 1996	
Болгарія	31 травня 1990	3 червня 1991	3 червня 1991
Буркіна-Фасо	26 січня 1990	31 серпня 1990	30 вересня 1990
Бурунді	8 травня 1990	19 жовтня 1990	18 листопада 1990
Вірменія		23 червня 1993 а/	22 липня 1993
Камбоджа	22 вересня 1992	15 жовтня 1992	14 листопада 1992

Держава	Дата підписання	Дата отримання ратифікаційної грамоти/документа про приєднання	Дата набрання чинності
Камерун	25 вересня 1990	11 січня 1993	10 лютого 1993
Канада	28 травня 1990	13 грудня 1991	12 січня 1992
Кабо-Верде	4 червня 1992 а/	4 липня 1992	
Центрально-африканська Республіка	30 липня 1990	23 квітня 1992	23 травня 1992
Чад	30 вересня 1990	2 жовтня 1990	1 листопада 1990
Чилі	26 січня 1990	13 серпня 1990	12 вересня 1990
Китай	29 серпня 1990	2 березня 1992	1 квітня 1992
Колумбія	26 січня 1990	28 січня 1991	27 лютого 1991
Коморські Острови	30 вересня 1990	22 червня 1993	21 липня 1993
Конго	14 жовтня 1993 а/	13 листопада 1993	
Коста-Ріка	26 січня 1990	21 серпня 1990	20 вересня 1990
Кот-д'Івуар	26 січня 1990	4 лютого 1991	6 березня 1991
Хорватія*	8 жовтня 1991		
Куба	26 січня 1990	21 серпня 1991	20 вересня 1991
Кіпр	5 жовтня 1990	7 лютого 1991	9 березня 1991
Чеська Республіка*	1 січня 1993		
Корейська Народна-Демократична Республіка	23 серпня 1990	21 вересня 1990	21 жовтня 1990
Данія	26 січня 1990	19 липня 1991	18 серпня 1991
Джібуті	30 вересня 1990	6 грудня 1990	5 січня 1991
Домініка	26 січня 1990	13 березня 1991	12 квітня 1991
Домініканська Республіка	8 серпня 1990	11 червня 1991	11 липня 1991
Еквадор	26 січня 1990	23 березня 1990	2 вересня 1990
Єгипет	5 лютого 1990	6 липня 1990	2 вересня 1990
Сальвадор	26 січня 1990	10 липня 1990	2 вересня 1990
Екваторіальна Гвінея	15 червня 1992 а/	15 липня 1992	
Еритрея	20 грудня 1993	3 серпня 1994	2 вересня 1994
Естонія	21 жовтня 1991 а/	20 листопада 1991	
Ефіопія	14 травня 1991 а/	13 червня 1991	
Фіджі	2 липня 1993	13 серпня 1993	12 вересня 1993
Фінляндія	26 січня 1990	20 червня 1991	20 липня 1991
Франція	26 січня 1990	7 серпня 1990	6 вересня 1990
Габон	26 січня 1990	9 лютого 1994	11 березня 1994
Гамбія	5 лютого 1990	8 серпня 1990	7 вересня 1990
Грузія	2 червня 1994 а/	2 липня 1994	
Німеччина	26 січня 1990	6 березня 1992	5 квітня 1992
Гана	29 січня 1990	5 лютого 1990	2 вересня 1990
Греція	26 січня 1990	11 травня 1993	10 червня 1993
Гренада	21 лютого 1990	5 листопада 1990	5 грудня 1990
Гватемала	26 січня 1990	6 червня 1990	2 вересня 1990
Гвінея	13 липня 1990 а/	2 вересня 1990	

Держава	Дата підписання	Дата отримання ратифікаційної грамоти/документа про приєднання	Дата набрання чинності
Гвінея-Бісау	26 січня 1990	20 серпня 1990	19 вересня 1990
Гайана	30 вересня 1990	14 січня 1991	13 лютого 1991
Гаїті	20 січня 1990	8 червня 1995	8 липня 1995
Апостольська Столиця	20 квітня 1990	20 квітня 1990	2 вересня 1990
Гондурас	31 травня 1990	10 серпня 1990	9 вересня 1990
Угорщина	14 березня 1990	7 жовтня 1991	6 листопада 1991
Ісландія	26 січня 1990	28 жовтня 1992	27 листопада 1992
Індія	11 грудня 1992 а/	11 січня 1993	
Індонезія	26 січня 1990	5 вересня 1990	5 жовтня 1990
Іран (Ісламська Республіка)	5 вересня 1991	13 липня 1994	12 серпня 1994
Ірак	15 червня 1994 а/	15 липня 1994	
Ірландія	30 вересня 1990	28 вересня 1992	28 жовтня 1992
Ізраїль	3 липня 1990	3 жовтня 1991	2 листопада 1991
Італія	26 січня 1990	5 вересня 1991	5 жовтня 1991
Ямайка	26 січня 1990	14 травня 1991	13 червня 1991
Японія	21 вересня 1990	22 квітня 1994	22 травня 1994
Йорданія	29 серпня 1990	24 травня 1991	23 червня 1991
Казахстан	16 лютого 1994	12 серпня 1994	11 вересня 1994
Кенія	26 січня 1990	30 липня 1990	2 вересня 1990
Кірибаті	11 грудня 1995 а/	10 січня 1996	
Кувейт	7 червня 1990	21 жовтня 1991	20 листопада 1991
Киргизстан	7 жовтня 1994 а/	6 листопада 1994	
Лаоська Народна- Демократична Республіка	8 травня 1991 а/	7 червня 1991	
Латвія	14 квітня 1992 а/	14 травня 1992	
Ліван	26 січня 1990	14 травня 1991	13 червня 1991
Лесото	21 серпня 1990	10 березня 1992	9 квітня 1992
Ліберія	26 квітня 1990	4 червня 1993	4 липня 1993
Лівійська Арабська Джамахірія	15 квітня 1993 а/	15 травня 1993	
Ліхтенштейн	30 вересня 1990	22 грудня 1995	21 січня 1996
Литва	31 січня 1992 а/	1 березня 1992	
Люксембург	21 березня 1990	7 березня 1994	6 квітня 1994
Мадагаскар	19 квітня 1990	19 березня 1991	18 квітня 1991
Малаві	2 січня 1991 а/	1 лютого 1991	
Малайзія	17 лютого 1995 а/	19 березня 1995	
Мальдівські острови	21 серпня 1990	11 лютого 1991	13 березня 1991
Малі	26 січня 1990	20 вересня 1990	20 жовтня 1990
Мальта	26 січня 1990	30 вересня 1990	30 жовтня 1990
Маршаллові Острови	14 квітня 1993	4 жовтня 1993	3 листопада 1993
Мавританія	26 січня 1990	16 травня 1991	15 червня 1991

Держава	Дата підписання	Дата отримання ратифікаційної грамоти/документа про приєднання	Дата набрання чинності
Маврикій	26 липня 1990 а/	2 вересня 1990	
Мексика	26 січня 1990	21 вересня 1990	21 жовтня 1990
Мікронезія (Федеративні Штати)	5 травня 1993 а/	4 червня 1993	
Монако	21 червня 1993 а/	21 липня 1993	
Монголія	26 січня 1990	5 липня 1990	2 вересня 1990
Марокко	26 січня 1990	21 червня 1993	21 липня 1993
Мозамбік	30 вересня 1990	26 квітня 1994	26 травня 1994
М'янма	15 липня 1991 а/	14 серпня 1991	
Намібія	26 вересня 1990	30 вересня 1990	30 жовтня 1990
Науру	27 липня 1994 а/	26 серпня 1994	
Непал	26 січня 1990	14 вересня 1990	14 жовтня 1990
Нідерланди	26 січня 1990	6 лютого 1995	7 березня 1995
Нова Зеландія	1 жовтня 1990	6 квітня 1993	6 травня 1995
Нікарагуа	6 лютого 1990	5 жовтня 1990	4 листопада 1990
Нігер	26 січня 1990	30 вересня 1990	30 жовтня 1990
Нігерія	26 січня 1990	19 квітня 1991	19 травня 1991
Ніуе	20 грудня 1995 а/	19 січня 1996	
Норвегія	26 січня 1990	8 січня 1991	7 лютого 1991
Пакистан	20 вересня 1990	12 листопада 1990	12 грудня 1990
Палау	4 серпня 1995 а/	3 вересня 1995	
Панама	26 січня 1990	12 грудня 1990	11 січня 1991
Папуа-Нова Гвінея	30 вересня 1990	1 березня 1993	31 березня 1993
Парагвай	4 квітня 1990	25 вересня 1990	25 жовтня 1990
Перу	26 січня 1990	4 вересня 1990	4 жовтня 1990
Філіппіни	26 січня 1990	21 серпня 1990	20 вересня 1990
Польща	26 січня 1990	7 червня 1991	7 липня 1991
Португалія	26 січня 1990	21 вересня 1990	21 жовтня 1990
Катар	8 грудня 1992	3 квітня 1995	3 травня 1995
Республіка Корея	25 вересня 1990	20 листопада 1991	20 грудня 1991
Республіка Молдова	26 січня 1993 а/	25 лютого 1993	
Румунія	26 січня 1990	28 вересня 1990	28 жовтня 1990
Російська Федерація	26 січня 1990	16 серпня 1990	15 вересня 1990
Руанда	26 січня 1990	24 січня 1991	23 лютого 1991
Сент-Кітс і Невіс	26 січня 1990	24 липня 1990	2 вересня 1990
Сент-Люсія		16 червня 1993 а/	16 липня 1993
Сент-Вінсент і Гренадини	20 вересня 1993	26 жовтня 1993	25 листопада 1993
Самоа	30 вересня 1990	29 листопада 1994	29 грудня 1994
Сан-Марино	25 листопада 1991 а/	25 грудня 1991	
Сан-Томе і Принсіпі	14 травня 1991 а/	13 червня 1991	
Саудівська Аравія	26 січня 1996 а/	25 лютого 1996	
Сенегал	26 січня 1990	31 липня 1990	2 вересня 1990
Сейшельські Острови	7 вересня 1990 а/	7 жовтня 1990	

Держава	Дата підписання	Дата отримання ратифікаційної грамоти/документа про приєднання	Дата набрання чинності
Сьєрра-Леоне	13 лютого 1990	18 червня 1990	2 вересня 1990
Сінгапур	5 жовтня 1995 а/	4 листопада 1995	
Словаччина*	1 січня 1993		
Словенія*	25 червня 1991		
Соломонові Острови	10 квітня 1995 а/	10 травня 1995	
Південна Африка	29 січня 1993	16 червня 1995	16 липня 1995
Іспанія	26 січня 1990	6 грудня 1990	5 січня 1991
Шрі-Ланка	26 січня 1990	12 липня 1991	11 серпня 1991
Судан	24 липня 1990	3 серпня 1990	2 вересня 1990
Суринам	26 січня 1990	1 березня 1993	31 березня 1993
Свазіленд	22 серпня 1990	7 вересня 1995	6 жовтня 1995
Швеція	26 січня 1990	29 червня 1990	2 вересня 1990
Сирійська Арабська Республіка	18 вересня 1990	15 липня 1993	14 серпня 1993
Таджикистан	26 жовтня 1993 а/	25 листопада 1993	
Таїланд	27 березня 1992 а/	26 квітня 1992	
Колишня югославська Республіка Македонія*	17 вересня 1991		
Того	26 січня 1990	1 серпня 1990	2 вересня 1990
Тонга	6 листопада 1995 а/	6 грудня 1995	
Тринідад і Тобаго	30 вересня 1990	5 грудня 1991	4 січня 1992
Туніс	26 лютого 1990	30 січня 1990	29 лютого 1992
Туреччина	14 вересня 1990	4 квітня 1995	4 травня 1995
Туркменістан	20 вересня 1993 а/	19 жовтня 1993	
Тувалу	22 вересня 1995 а/	22 жовтня 1995	
Уганда	17 серпня 1990	17 серпня 1990	16 вересня 1990
Україна	21 лютого 1991	28 серпня 1991	27 вересня 1991
Об'єднане Королівство Великобританії і Північної Ірландії	19 квітня 1990	16 грудня 1991	15 січня 1992
Об'єднана Республіка Танзанія	1 червня 1990	10 червня 1991	10 липня 1991
Уругвай	26 січня 1990	20 листопада 1990	20 грудня 1990
Узбекистан	29 червня 1994 а/	29 липня 1994	
Вануату	30 вересня 1990	7 липня 1993	6 серпня 1993
Венесуела	26 січня 1990	13 вересня 1990	13 жовтня 1990
В'єтнам	26 січня 1990	28 лютого 1990	2 вересня 1990
Ємен	13 лютого 1990	1 травня 1991	31 травня 1991
Югославія	26 січня 1990	3 січня 1991	2 лютого 1991
Заїр	20 березня 1990	27 вересня 1990	27 жовтня 1990
Замбія	30 вересня 1990	5 грудня 1991	5 січня 1992
Зімбабве	8 березня 1990	11 вересня 1990	11 жовтня 1990

а/ У порядку приєднання

* У порядку правонаступництва.

Додаток III
ЗАГАЛЬНІ КЕРІВНІ ПРИНЦИПИ
ЩОДО ФОРМИ ТА ЗМІСТУ ПЕРВИННИХ ДОПОВІДЕЙ,
ЯКІ МАЮТЬ ПРЕДСТАВЛЯТИСЯ
ДЕРЖАВАМИ-УЧАСНИЦЯМИ ВІДПОВІДНО
ДО ПУНКТУ 1 А) СТАТТІ 44 КОНВЕНЦІЇ
ПРО ПРАВА ДИТИНИ²

ВСТУП

1. У пункті 1 статті 44 Конвенції про права дитини передбачається, що:
«Держави-учасниці зобов'язуються подавати Комітету через Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй доповіді про вжиті ними заходи щодо закріплення визнаних у Конвенції прав та прогрес, досягнутий у здійсненні цих прав:

- а) протягом двох років після набуття чинності Конвенцією для відповідної держави-учасниці;
- б) надалі кожен п'ять років».

2. У пункті 2 статті 44 Конвенції також передбачається, що в доповідях, які подаються Комітету з прав дитини, мають зазначатися чинники та труднощі, якщо такі є, що впливають на ступінь виконання зобов'язань за Конвенцією, а також міститися достатня інформація, з тим щоб забезпечити Комітету повне розуміння дії Конвенції у даній країні.

3. Комітет вважає, що процес підготовки доповіді для подання Комітету надає сприятливу можливість для проведення всеохоплюючого огляду різних заходів, ужитих з метою приведення національного законодавства і політики у відповідність до положень Конвенції, і оцінки результатів, досягнутих у здійсненні прав, закріплених у Конвенції. Крім того, у ході даного процесу слід сприяти масовій участі й контролю за державною політикою з боку громадськості.

² Затверджено Комітетом з прав дитини на її першій сесії в жовтні 1991 року (див. Офіційні звіти Генеральної Асамблеї, сорок сьома сесія. Доповнення № 41 (A/47/41), додаток III).

4. Комітет вважає, що процес звітування пов'язаний з постійним підтвердженням державами-учасницями своєї прихильності до поваги та забезпечення дотримання прав, закріплених у Конвенції, і є важливим засобом для встановлення конструктивного діалогу між державами-учасницями і Комітетом.

5. Спільну частину доповідей держав-учасниць, що стосується питань, які становлять інтерес для органів зі спостереження за здійсненням різних міжнародних документів з прав людини, слід готувати на основі «Об'єднаних керівних принципів, що стосуються першої частини доповідей держав-учасниць», які містяться в документі HRJ/1991/1. Підготовку первинних доповідей держав-учасниць, що стосуються здійснення Конвенції про права дитини, слід здійснювати відповідно до цих керівних принципів, які були затверджені Комітетом з прав дитини на його 22-му засіданні, що відбулося 15 жовтня 1991 року.

6. Комітет має намір розробити керівні принципи для підготовки періодичних доповідей, які будуть у належному порядку надаватися відповідно до пункту 1 b) статті 44 Конвенції.

7. До доповідей мають додаватися тексти згаданих у них основних законів та інших положень, а також детальна статистична інформація й показники, з якими зможуть ознайомитися члени Комітету. Однак слід зазначити, що з метою економії коштів вони не підлягатимуть перекладу або загальному поширенню. Тому, якщо будь-які положення безпосередньо не цитуються в самій доповіді або не містяться в додатку до нього, бажано, щоб така доповідь містила досить інформації для того, щоб вона була зрозумілою без посилання на такі тексти.

8. Положення Конвенції були згруповані під різними розділами, при цьому рівне значення надається всім правам людини, визнаним у Конвенції.

I. ЗАГАЛЬНІ ЗАХОДИ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ

9. У цьому розділі державам-учасницям пропонується подавати відповідну інформацію згідно зі статтею 4 Конвенції, включаючи інформацію про:

- a) заходи, які вживаються з метою приведення національного законодавства і політики у відповідність до положень Конвенції;
- b) існуючих або планованих на національному чи місцевому рівні механізмів для координації політики щодо дітей та для спостереження за здійсненням положень Конвенції.

10. Крім того, державам-учасницям пропонується повідомляти про заходи, що були вжиті та які передбачається вжити відповідно до статті 42 Конвенції з метою забезпечити за допомогою відповідних активних засобів докладне інформування як дорослих, так і дітей про принципи і положення Конвенції.

11. Державам-учасницям також пропонується повідомляти про заходи, що були вжиті або які передбачається вжити відповідно до пункту 6 статті 44 Конвенції з метою забезпечити широкий доступ до їх доповідей для широкого загалу в їхніх країнах.

II. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ДИТИНА»

12. У цьому розділі державам-учасницям пропонується подавати, згідно зі статтею 1 Конвенції, відповідну інформацію, що стосується визначення поняття «дитина» у їх законах і правилах. Зокрема, державам-учасницям пропонується повідомляти інформацію про вік досягнення повноліття і про передбачений законом мінімальний вік для різних цілей, у тому числі для надання юридичних або медичних консультативних послуг без згоди батьків, припинення обов'язкової освіти, зайнятості протягом неповного робочого дня, зайнятості впродовж повного робочого дня, зайнятості на небезпечній роботі, згоди на вступ у статеві стосунки, шлюб, добровільного вступу на військову службу, призову на військову службу, добровільної дачі показань свідків у суді, кримінальної відповідальності, позбавлення волі, ув'язнення і вживання алкоголю або інших речовин, що підлягають контролю.

III. ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ

13. Слід подавати відповідну інформацію, у тому числі про основні діючі або передбачені законодавчі, судові, адміністративні чи інші заходи, про чинники, труднощі й досягнуті результати у здійсненні положень Конвенції, а також про пріоритети та конкретні завдання на майбутнє в галузі її здійснення в тому, що стосується:

- a) недискримінації (стаття 2);
- b) якнайкращого забезпечення інтересів дитини (стаття 3);
- c) права на життя, виживання і розвиток (стаття 6);
- d) поваги до поглядів дитини (стаття 12);

14. Крім того, державам-учасницям пропонується подавати відповідну інформацію про застосування цих принципів при здійсненні статей, перерахованих в інших розділах даних керівних принципів.

IV. ГРОМАДЯНСЬКІ ПРАВА ТА СВОБОДИ

15. У цьому розділі державам-учасникам пропонується подавати відповідну інформацію, у тому числі про основні вжиті законодавчі, судові, адміністративні або інших заходи, про чинники, труднощі й досягнуті результати в здійсненні відповідних положень Конвенції, а також про пріоритети та конкретні завдання на майбутнє в галузі її здійснення в тому, що стосується:

- a) імені та громадянства (стаття 7);
- b) збереження індивідуальності (стаття 8);
- c) свободи вираження своєї думки (стаття 13);
- d) доступу до відповідної інформації (стаття 17);
- e) свободи думки, совісті й релігії (стаття 14);
- f) свободи асоціації та мирних зібрань (стаття 15);
- g) захисту особистого життя (стаття 16);
- h) права не піддаватися катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поведження чи покарання (стаття а).

V. СІМЕЙНЕ ОТОЧЕННЯ ТА АЛЬТЕРНАТИВНИЙ ДОГЛЯД

16. У цьому розділі державам-учасникам пропонується подавати відповідну інформацію, у тому числі про основні вжиті законодавчі, судові, адміністративні або інші заходи, особливо про те, яким чином дотримуються принципи «найкращого забезпечення інтересів дитини» і «поваги поглядів дитини», про чинники, труднощі й досягнуті результати в здійсненні відповідних положень Конвенції, а також про пріоритети та конкретні завдання на майбутнє в галузі її здійснення в тому, що стосується:

- a) права батьків керувати дитиною (стаття 5);
- b) відповідальності батьків (пп. 1 і 2 статті 18);
- c) розлучення з батьками (стаття 9);
- d) возз'єднання сім'ї (стаття 10);
- e) відновлення утримання дитини (п. 4 статті 27);
- f) дітей, позбавлених сімейного оточення (стаття 20);
- g) усиновлення (стаття 21);
- h) незаконного переміщення та неповернення дітей із-за кордону (стаття 11);
- i) зловживань і відсутності піклування (стаття 19), включаючи фізичне й психологічне відновлення та соціальну реінтеграцію (стаття 39);
- j) еріодичної оцінки умов, пов'язаних із піклуванням про дитину (стаття 5).

17. Крім того, державам-учасницям пропонується подавати інформацію, з поділом за віком, статтю, етнічним чи національним походженням і проживання в сільській місцевості або в містах, про кількість дітей за один рік у межах звітного періоду в кожній з наступних груп:

- бездомні діти;
- діти, які страждають від зловживань або відсутності піклування, які для забезпечення захисту поміщаються під опіку;
- діти, які передаються на виховання;
- діти, які поміщаються у відповідні установи догляду за дітьми;
- діти, усиновлені сім'ями;
- діти, які в'їжджають у країну відповідно з процедурами усиновлення в іншій країні;
- і діти, які залишають країну відповідно до процедур усиновлення в іншій країні.

18. Державам-учасницям пропонується подавати додаткову статистичну інформацію та показники, що стосуються дітей, охоплених у цьому розділі.

VI. ПЕРВИННЕ МЕДИЧНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ І ДОБРОБУТ

19. У цьому розділі державам-учасницям пропонується подавати відповідну інформацію, у тому числі про основні вжиті законодавчі, судові, адміністративні або інші заходи, про інституційну інфраструктуру для здійснення політики в цій галузі, особливо про стратегії та механізми галузі контролю, а також про чинники, труднощі й досягнуті результати в здійсненні відповідних положень Конвенції в тому, що стосується:

- a) виживання й розвитку (п. 2 статті 6);
- b) неповноцінних дітей (стаття 23);
- c) здоров'я та медичного обслуговування (стаття 24);
- d) соціального забезпечення і служб, і установ щодо догляду за дітьми (стаття 26 і п. 3 статті 18);
- e) рівня життя (пп. 1–3 статті 27).

20. Крім інформації, що подається відповідно до пункту 9 b) даних керівних принципів, державам-учасницям пропонується подавати конкретну інформацію про характер і ступінь співпраці з місцевими та національними урядовими або неурядовими організаціями, такими як організації працівників соціальної сфери, що стосується здійснення Конвенції в даній галузі. Державам-учасницям пропонується подавати додаткову відповідну статистичну інформацію та показники, що стосуються дітей, охоплених у цьому розділі.

VII. ОСВІТА, ДОЗВІЛЛЯ ТА КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ

21. У цьому розділі державам-учасникам пропонується подавати відповідну інформацію, у тому числі про основні вжиті законодавчі, судові, адміністративні або інші заходи, про інституційну інфраструктуру для здійснення політики в цій галузі, особливо про стратегії та механізми в галузі контролю, а також про чинники, труднощі й досягнуті результати в здійсненні відповідних положень Конвенції в тому, що стосується:

- a) освіти, включаючи професійну підготовку та надання консультативних послуг (стаття 28);
- b) цілей освіти (стаття 29);
- c) дозвілля, розважальних і культурних заходів (стаття 31).

22. Крім інформації, що подається відповідно до пункту 9 б) даних керівних принципів, державам-учасникам пропонується подавати конкретну інформацію про характер і ступінь співпраці з місцевими та національними урядовими або неурядовими організаціями, такими як організації працівників соціальної сфери, що стосується здійснення Конвенції в даній галузі. Державам-учасникам пропонується подавати додаткову відповідну статистичну інформацію та показники, що стосуються дітей, охоплених у цьому розділі.

VIII. СПЕЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАХИСТУ

23. У цьому розділі державам-учасникам пропонується подавати відповідну інформацію, у тому числі про основні вжиті законодавчі, судові, адміністративні або інші заходи, про чинники, труднощі й досягнуті результати в здійсненні відповідних положень Конвенції, а також про пріоритети та конкретні завдання на майбутнє в галузі її здійснення в тому, що стосується:

- a) дітей, які перебувають у надзвичайних ситуаціях:
 - i) дітей-біженців (стаття 22);
 - ii) дітей, що їх зачепили збройні конфлікти (стаття 38), включаючи заходи з фізичного та психологічного відновлення й соціальної інтеграції (стаття 39);
- b) дітей, які порушили закон:
 - i) здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (стаття 40);
 - ii) дітей, позбавлених волі, включаючи будь-яку форму затримання, ув'язнення або взяття під варту (стаття 37 b), c) і d));
 - iii) засудження неповнолітніх, зокрема заборони смертної кари та довічного ув'язнення (стаття 37 a);
 - iv) фізичного й психологічного відновлення та соціальної реінтеграції (стаття 39);

- c) експлуатованих дітей, включаючи фізичне й психологічне відновлення та соціальну реінтеграцію (стаття 39);
 - i) економічну експлуатацію, включаючи дитячу працю (стаття 32);
 - ii) зловживання наркотиками (стаття 33);
 - iii) сексуальної експлуатації та сексуального розбещення (стаття 34);
 - iv) інших форм експлуатації (стаття 36);
 - v) торгівлі дітьми, їх контрабанди та викрадення (стаття 35);
- d) дітей, які належать до меншин або груп корінного населення (стаття 30).

24. Крім того, державам-учасницям пропонується подавати конкретну статистичну інформацію та показники, що стосуються дітей, охоплених пунктом 23.

Запити надсилати на адресу:

Centre for Human Rights
United Nations Office at Geneva
8–14, Avenue de la Paix
1211 Geneva 10, Switzerland
tel: (41 22) 917 3968; fax: (41 22) 917 0099
e-mail: atikhonov.hchr@unog.ch

New York Office:
Centre for Human Rights
United Nations
New York, N.Y. 10017
USA

Інформаційне видання

ПРАВА ДИТИНИ

Виклад фактів № 10 (Rev. 1)

Третє видання, стереотипне

Відповідальний за випуск і редактор
Є. Ю. Захаров

Комп'ютерна верстка
О. А. Мірошниченко

Підписано до друку 27.05.2019
Формат 60×84¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура JournalSans
Умов. друк. арк. 2,79. Облік.-вид. арк. 2,67
Наклад 1000 прим. Зам. № ХС-08/19

ГО «ХАРКІВСЬКА ПРАВОЗАХИСНА ГРУПА»
61002, Харків, а/с 10430
<http://khpg.org>
<http://library.khpg.org>

Видання: ФОП Холтобін С. М.
61004, м. Харків, вул. Примакова буд. 18